

Манахов О.И.

Измаильский государственный гуманитарный университет

ПЕЙЗАЖ И ПОРТРЕТ

В ФЭНТЕЗИЙНОМ МИРЕ ДЖОНА ТОЛКИНА И НИКА ПЕРУМОВА

Аннотация

В статье выявлены особенности роли пейзажа и портретной характеристики героя в фэнтезийном мифом мире английского писателя Дж. Толкина и его русского последователя Н. Перумова. Определены эстетические и стилистические отличия использования этих компонентов в исследуемых фэнтезийных текстах. Обращено внимание на типологию портретных и пейзажных характеристик во «Властелине колец» и «Кольце тьмы».

Ключевые слова: пейзаж, портрет, фэнтези, жанр, синтетичность.

Manakhov O.I.

Izmail State University for Humanities

THE LANDSCAPE AND THE PORTRAIT

IN THE FANTASTIC WORLD BY J. R. R. TOLKIEN AND N. PERUMOV

Summary

It was made an attempt to determine peculiarity landscape and portrait in the fantasy world by English writer J. Tolkien and his Russian follower N. Perumov in that article. It was defined aesthetic and stylistic difference these components in fantasy texts. It was paid attention to classical landscape and portrait characteristics in «The Lord of the Rings» and «The Ring of the Darkness».

Keywords: landscape, portrait, fantasy, genre, synthetism.

УДК 822.271.4

«БОЖЕСТВЕННИЙ ЮЛИЙ» Я. БОХЕНСЬКОГО: МАСКА НАРАТОРА ТА ФОКАЛІЗАЦІЙНИЙ КОД РОМАНУ

Полетуха І.О.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано нарративну модель роману сучасного польського письменника Яцека Бохенського. Досліджено специфіку авторської інтерпретації життєпису римського полководця. Виявлені та проаналізовані інтертекстуальні витоки образу Юлія Цезаря у творі Я. Бохенського.

Ключові слова: наратор, маска наратора, фокалізаційний код, рецепція, життєпис.

Постановка проблеми. В контексті нетипових нарративних структур інтерес представляють романи сучасного польського письменника Я. Бохенського. Його перу належить романна трилогія про Давній Рим, яка складається з творів: «Божественний Юлій» [2], «Овідій Назон – поет» і «Тиберій Цезар». Кожен з романів написаний у постмодерному стилі роману-розвідки. Важливим чинником цілісності й естетичної ефективності художньої системи Я. Бохенського є застосування особливої нарративної стратегії. Саме тому структура прози письменника потребує поглибленого, комплексного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві немає праць, присвячених аналізу окремих книг Я. Бохенського чи його творчості загалом. В науковій публікації І. Давиденка розглядається топос Риму в романі «Овідій Назон – поет». В загальному доступі на персональному блозі Я. Бохенського в мережі Інтернет знаходиться частина польськомовних джерел, зокрема передруки перших критичних відгуків на появу його романів у Польщі. Цікавий та важливий фактологічний матеріал містять численні інтерв'ю з письменником.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз нарративних моделей ху-

дожних творів не завжди здійснюють з урахуванням загального контексту теми. На нашу думку, необхідно здійснити спробу наратологічного аналізу тексту у зв'язку з біографічними, рецептивними та інтертекстуальними факторами його креації.

Мета нашої роботи передбачає аналіз роману Я. Бохенського «Божественний Юлій»; дослідження специфіки авторського тлумачення біографії Юлія Цезаря та мотивації застосування окремих нарративних одиниць у тексті.

Виклад основного матеріалу. Представник напряму рецептивної естетики В. Ізер відводить читачеві роль співавтора; іншими словами читач повинен силою своєї фантазії заповнити порожні місця твору. Дослідник говорить про так зване поняття «репертуару» – це шкала розуміння чи нерозуміння читачем твору, що залежить від впізнаваності сюжету твору, його форми та ерудиції читача. Вчений при цьому вказує, що «літературний текст повинен бути задуманий так, щоб заангажувати уяву читача до процесу творення речей, що знаходяться поза ним, заради нього самого, заради читання, яке приємне тільки тоді, коли активне і творче» [3, 350]. Відомо, що під час написання «Божественного Юлія» Я. Бохенський опрацював листи Цицерона до Аттика, вірші

Катулла, тексти самого Юлія Цезаря тощо. Прочитання цих текстів письменником лягло в основу змістового й формального планів роману.

Історія написання і публікації роману «Божественний Юлій» знайшла вияв у специфіці змісту й структуривання його тексту. Твір постав із журнальних публікацій у польському літературному часописі «Przeгляд Kulturalny». У книзі «Античність після античності» та в багатьох інтерв'ю Я. Бохенський розповідає про буденний випадок з життя, коли, прагнучи відпочити й почитати, навмання простяг руку до полиці з книгами. Випадковий вибір випав на «Записки про галльську війну» Юлія Цезаря. Коментування повторних прочитань тексту твору видалось письменнику чудовою ідеєю для рубрики в часописі «Przeгляд Kulturalny», яку планував назвати «Записками антиквара». Я. Бохенський ділиться спогадами про те, що свого часу Ірена Шиманська – редактор цього польського часопису – порадила замість циклу нарисів про римських письменників написати книгу про Юлія Цезаря. Також І. Шиманська дозволила друкувати у журналі фрагменти твору. «Тож писав я собі «Записки антиквара», як у Господа Бога за пазухою, неспішно, роблячи перерви на вивчення джерел...» [1, с. 95].

Особисте життя і політична кар'єра Юлія Цезаря неодноразово були об'єктом історичних розвідок давньоримських авторів. Серед найперших життєписів полководця – твори Цицерона, Саллюстія, Плутарха, Тацита, Светонія. Юлій Цезар часто ставав героєм художньої літератури в культурно-історичному дискурсі наступних епох. Життєпис римського імператора лів в основу таких художніх текстів як «Юлій Цезар» Вільяма Шекспіра, «Смерть Цезаря» Вольтера, «Цезар» Антоніо Конті, «Брут другий» Вітторіо Альф'єрі, «Березневі іди» Торнтон Вайлдера, «Цезар і Клеопатра» Б. Шоу та ряду інших.

Російський літературознавець О. Корнілова у своїй монографічній праці здійснила детальний аналіз образу Юлія Цезаря в історіографії та літературі. У праці розглядається формування «сюжету про Юлія Цезаря» спочатку в античній літературі, а потім його «мандри» в європейській літературній традиції на прикладі п'яти літератур: італійської, іспанської, французької, англійської та німецької [5].

Попри потужну історичну та літературну традицію образу, Я. Бохенський пропонує у своєму романі власну історико-літературознавчу розвідку про Юлія Цезаря. Твір «Божественний Юлій» є своєрідним розширеним есе, яке у формі невимущеної розмови висвітлює проблеми анатомії влади. Я. Бохенський аналізує, інтерпретує владу, психологію людини, охопленої жагою божественності, і дуже вдалим чином вводить себе як оповідача. На перший погляд роман представляє собою механічне поєднання чотирьох есе, яке не зводиться до композиційного принципу, що поєднував би цю книгу в монолітну конструкцію.

Автор роману пояснює творчий задум фіналу так: «Книжка про Цезаря не мусить закінчуватися банальною смертю Цезаря, а якраз самогубством його переможеного супротивника, Катона» [1, с. 96]; і далі читаємо про процес написання тесту: «Книжка, що правда, мала вже кінець, але не мала початку, бо «Записки антиквара» не були розпочаті як повість про Цезаря. Вони були інакше задумані, а отже початок, який би відповідав темі, ще слід було дописати» [1, с. 97]. Відправною точкою ідеї та сюжету роману став образ наратора, який реконструює і коментує історію боротьби Цезаря за владу.

Ерудований наратор називає себе Антикваром. Він сміливо вдається до інтерпретацій поважних історичних праць та гіпотез, фактів, жваво і невимущено спілкується з читачем, ділячись із ним своїми спостереженнями, припущеннями, сумнівами. «Чи хтось із вас, добродію, хотів би стати богом?.. Будь ласка, способи знайдуться. В історії таких випадків не бракує. Потрібні приклади? Прошу дуже: Юлій Цезар» [2, с. 11], – уже в перших фразах роману голос наратора артистично моделює акт комунікації з читачем. Він також задає ритму ідейному навантаженню тексту, кажучи, що об'єктом подальшої розмови буде категорія божественності. Наратор одразу попереджує реципієнта, що для отримання рецепту божественності доведеться перчитати чимало книг, надихатись пилом старих фоліантів, від яких «аж надто відгонить латиною і археологією». І тут же на початку книги він акцентує увагу на праві читачів сумніватись, чи приклад Юлія Цезаря годиться для цього чину. «Прикро було б, дослідивши історію Цезаря, виявити, що вся праця цілком даремна, бо ж ексгумація давно померлих людей нікого нині не хвилює...» [2, с. 11]. І далі наратор описує себе в третій особі (хоч на перший погляд видається, що говорить він про зовсім іншу особу) як любитель всього антикварного, старовини, який пропонує свої послуги для клієнтів. «Зачекайте, ні, ні, побоювання ваші безпідставні. Працюю, на ваш погляд, невдячно, за вас, шановні, виконає Антиквар, автор цього підручника для аматорів божественності. Антиквар власнохить вивчатиме давні документи... він ладен впоратись навіть з труднощами, що їх завдає хронологія» [2, с. 12]. Тож немає сумнівів, що тут наратор справді говорить сам про себе, пояснюючи змістове наповнення власних записок, книги. Він вважає, що на увагу заслуговують передусім конкретні факти і логічна взаємозалежність між ними, а не послідовність цих фактів. «Тому-то може трапитись, наприклад, що спершу Антиквар сповістить про смерть якоїсь людини, а пізніше, коли це виявиться конечним, розкаже про її народження» [2, с. 12]. Наратор не приховує документів, на які спирається у своїх дослідженнях, коли б хтось зацікавився тими паперами. «В Антикварових записках, – пояснює сам Антиквар, – містяться також короткі пояснення про те, як він довідувався про ті чи інші речі» [2, с. 12]. Відразу при вступі Антиквар нагадує, що сам Цезар залишив по собі записки про галльську війну. «Сам Антиквар проштудював цей твір уперше, коли мав чотирнадцять років. Тепер же він відновлює ці студії, оскільки передовсім хоче вислухати особисті, відверті думки людини, шлях якої до божественності має намір зреферувати» [2, с. 12]. Такими словами завершується перший нарративний акт роману. Цей уривок, на нашу думку, можна кваліфікувати як абстракт. Абстракт є частиною наративу, яка «підсумовує і вміщує його ідею чи головний задум. Якщо вважати, що наратив утворює послідовності відповідей на певні запитання, абстракт тоді є тим складником, що відповідає на запитання «Про що був цей наратив і чому його розповіли?», «Яка мета його викладу?» [4, 5]. У випадку з романом польського письменника бачимо, що наративна одиниця «абстракт» може розміщуватись не обов'язково вкінці дієгезису; в одному фрагменті тексту водночас подано формулювання основної квестії книги, імпульс пошуку відповіді на неї та частково сформульована ідея фіналу (відповідь).

Чотири частини роману демонструють методи, за допомогою яких Юлій Цезар встановлював необмежену владу, створював навколо себе «бо-

жественний ореол: «жорстокість», «милість», «любов», «ненависть». Кожна з цих частин базується на аналізі історичного/художнього джерела, його інтерпретації, творчому доопрацюванні Я. Бохенського. Бездоганий імператор, мудрий правитель, знавець людських характерів, талановитий стиліст, вірний коханець Клеопатри, красень, увінчаний лавровим вінком – безліч блискучих епітетів та характеристик, які створили легенду про римського вождя. Антиквар не приховує від своїх клієнтів усіх цих імператорських чеснот, однак вказує і на зворотний бік «божественного» лику.

Кожна з частин роману в свою чергу поділена на окремі дрібніші фрагменти, наративи. Принцип такого структурування полягає в змалюванні чотирьох портретів Юлія Цезаря через окремі (не завжди хронологічно послідовні) епізоди. У кожному підрозділі наратор розказує і презентує то монолог когось з персонажів, то їхні розмови, діалоги зокрема, то поетикальну специфіку, цінність і достовірність «Записок...» Цезаря й інших існуючих джерел.

Художній час у романі не тече в одному напрямку, а рухається стрибкоподібно, поступально-зворотно, іноді наратор зупиняється на якомусь хронологічному проміжку, завдяки чому можна глибше проникнути у суспільні процеси та явища, характери героїв. У зв'язку з цим, доречно було б уявляти наративну схему як модель, конструювання якої залежить від обраної в наративі точки зору/фокалізації (за Ж. Женеттом).

Для оповідної моделі твору Я. Бохенського характерна внутрішня змінна і множинна фокалізація, коли вибираються різні перспективи, щоб представляти ситуації й події. Наратор періодично вдається до зовнішньої фокалізації, виступає як наратор-свідок. Це експліцитний оповідач, який не приховує свого погляду в оцінці подій та вчинків героїв. Але частіше він презентує події через чийсь погляд, тобто делегує фокалізацію фокалізатору. Поєднання одночасно кількох точок зору наративування відбувається в межах як єдиного підрозділу, так і найменших наративних фрагментах. Для прикладу, проаналізуємо першу частину роману, яка називається «Жорстокість». Розділ складається з одинадцяти наративів. Перший з них присвячений знайомству наратора з читачем, своїми змістовим і комунікативним рівнями визначає всю подальшу розповідь як «самовідображальний наратив», тобто такий, який «повідомляє про себе і/або наративні елементи, з яких він складається...» [4, с. 121]. Другий підрозділ починається зі слів: «З прочитаного знаємо, що міст на Родані зірвали одразу, коли проконсул Цезар прибув до Женеви». Таким чином наратор далі витримує настанову в творі на інтертекстуальний зв'язок оповідуваного з реферованими історичними/літературними джерелами. Також цей компонент засвідчує голос експліцитного наратора і зовнішню фокалізацію при переказуванні подій, що трапились з героями. Наступний елемент містить в собі таку синтаксичну конструкцію: «Проконсул знав: така нагода може більше не повторитись... проконсула це навіть зворушило... Цікаво, що там у мізках у того Дивіка» [2, с. 13], отже, поступово голос наратора заглищується і перспективою споглядання епізодів для нас стають думки самого Юлія Цезаря. Внутрішня фокалізація презентує і розміщує все виключно за допомогою знань, почуттів і сприйнятів того самого персонажа чи різних. У нашому випадку внутрішня фокалізація є змінною, адже подальші фрагменти оповіді подано з точок зору й інших

персонажів. Почергово читач слухає розповідь то гомодієгетичного наратора (епізоди зазвичай наратовані через зовнішню фокалізацію), то фокалізованих персонажів.

Окрім вільного непрямого дискурсу (репрезентоване мовлення і мислення героя, непряма мова), в романі Я. Бохенського яскраво виражений цитований (історичні й літературні джерела) та діалогічний (безпосередньо розмови персонажів) дискурс. Подача наративної інформації у вигляді цитованого дискурсу повністю виключає можливість транспонованого оформлення висловлювання у межах певного наративу. У зв'язку з цим в такій нараці поряд із дієгетичним способом викладу матеріалу знаходимо і елементи міметичного. Так, слова Цезаря із тексту Светонія оповідач передає без змін і оформлює у вигляді діалогічного мовлення.

Наратор вмilo чергує дієгезис із мімезисом, то пришвидшуючи події, то уповільнюючи їх в найбільш значні моменти. Цитування діалогів персонажів дає змогу нараторові приблизити до читача художній вимір, де розгортаються основні події. Крім того, точне відтворення фраз сприяє створенню у свідомості читача образу того, хто говорить, дає змогу здогадуватись про характер та світоглядні особливості персонажа. Так, усі чотири розділи роману складаються з окремих нарацій, кожна з яких окреслена чітко вказаним проміжком часу. Усі вони органічно доповнюють та продовжують одну одну, формуючи цілісну історію. Кожна з них містить одну або кілька подій цієї історії. Деякі нарації можна розглядати й поза контекстом оповіді, як цілісне утворення.

Розповідь наратора плавно переходить в мовлення героїв, яке в свою чергу чергується одне з одним залежно від того, чий погляд висвітлює автор, чия точка зору на подію цікава йому. Зокрема, за допомогою внутрішньої змінної фокалізації змальовується образ Цезаря. Це досягається майстерною формою оповіді, зміною кутів зору оповідача на подію, зосередженістю на тому чи іншому персонажі. Таку розповідь в тексті веде вже імпліцитний оповідач. Кореляція точок зору оповідача і персонажів відбувається завдяки втручання Антиквара (коментування тексту «Записок...», дій персонажів і подальшої тактики розвідки).

Описуючи основну ідею твору і спосіб компонування матеріалів у ньому, письменник статично розглядає людську природу як щось незмінне протягом віків. «Історія світу вміщується в Історії Риму», стверджує Антиквар. У ході історії Я. Бохенського Цезар проходить шлях від солдата до дипломата, від дипломата до тирана. Це, в свою чергу людина, яка нехтує богів і бог, який ігнорує людей. Його дії – ставка на «чисту тактику», його ідеології – це відсутність ідеології. Секрет його успіху в політичному прагматизмі та кліше демократичних рухів. Більшість критичних відгуків та рецензій стосуються взаємозв'язку між образами імператора та особами Ю. Циранкевича, В. Гомулки. Роман називали «історичною рефлексією, поданою в сучасному нарисному стилі, яка містить такі прозорі аналогії з недавнім минулим, що справляє враження політичного памфлету» [1, с. 103]. Одні вважали книгу розповіддю про античний Рим, інші приписували автору антипартійні інтенції приховані античною маскою. Роман Я. Бохенського немає завершеного фіналу. Натомість іронічний дискурс твору дає читачеві зрозуміти, що насправді автор веде читача не до ідеї божественного імператора чи відомого «міфу про

Цезаря», а скоріше до заперечення деяких його чеснот. Польський літературознавець Л. Мендзижецький прокоментував «Божественного Юлія» як твір про тріумф Катона [1, с. 98].

Висновки і пропозиції. Повноцінний аналіз оповідної стратегії автора, Я. Бохенського зокрема, вимагає врахування зовнішніх чинників написання творів та їх інтертекстуальний вимір. Твір Я. Бохенського «Божественний Юлій» демонструє новизну авторського підходу до матеріалу ґрунтовно опрацьованого його літературними попередниками. Роман презентує специфічну нарративну модель у прозі. Структурування матеріалу у творі перегукується з принципами тексту давньоримського історика Светонія. Тип наратора у романі можна класифікувати як екстрадієгетичний (яскраво ви-

ражений у тексті), гомодієгетичний (за критерієм дистанції наратора до оповідуваного). Протягом тексту, у зв'язку з варіативністю фокалізаційного коду, наратор іноді переходить в інтрадієгетичну позицію, делегує право головного голосу персонажів, активно вводить цитований дискурс (фрагменти текстів цезаря та істориків, діалоги героїв). Характерною рисою наратора, який представляє себе Антикваром, є те, що будучи першоособовою інстанцією оповіді, говорить про себе в третій особі однини за зразком ліричного героя «Записок...» Юлія Цезаря, задля досягнення ефекту об'єктивності дієгезису. Життєпис імператора у варіанті Я. Бохенського не подає його однозначну версію, провокує чимало питань у читача і фактично заперечує традицію образу.

Список літератури:

1. Бохенський Я. Античність після античності : есе / Яцек Бохенський ; з пол. пер. Віктор Дмитрук. – Л. : Піраміда, 2012. – 152 с. – (Приватна колекція).
2. Бохенський Я. Божественний Юлій / Я. Бохенський. – Л.: Піраміда, 2012. – 168 с. – (Приватна колекція).
3. Ізер Вольфганг. Процес читання, феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 349-367.
4. Ткачук О. Наратологічний словник / О. Ткачук. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.
5. Корнилова Е. Н. «Миф о Юлии Цезаре» и идея диктатуры : Историсофия и художественная литература европейского круга. – М. : Изд-во МГУЛ, 1999. – 271 с.

Полегуха И.А.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

«БОЖЕСТВЕННЫЙ ЮЛИЙ» Я. БОХЕНСКОГО: МАСКА НАРРАТОРА И ФОКАЛИЗАЦИЯ В РОМАНЕ

Аннотация

В статье проанализировано нарративную модель романа современного польского писателя Яцека Бохенского. Исследована специфика авторской интерпретации жизнеописания римского полководца. Выявлены и проанализированы интертекстуальные истоки образа Юлиуса Цезаря в произведении Я. Бохенского.

Ключевые слова: нарратор, маска нарратора, фокализация, рецепция, жизнеописание.

Polietukha I. A.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

«DIVINE JULIUS» OF J. BOHENSKI: THE NARRATOR'S MASK AND FOCALIZATION AT THE NOVEL

Summary

This article analyzes the narrative model of the novel by modern Polish writer Jacek Bohenski. The specific of the author's interpretation biography of the Roman general are investigated. Identified and analyzed the intertextual origins of the image of Julius Caesar in the J. Bohenski's book.

Keywords: narrator, narrator's mask, focalization, reception, biography.